

Pojmovni fantomi VI

MLEČNA CESTA

Pojmovnim fantomom se tokrat bližamo iz nepredstavljenih globočin vesolja. Po kateri poti? Odvisno od tega, katero deželo na Zemlji želi danes vesoljski popotnik obiskati. Če hoče v Slovenijo, mora po **Rimski cesti**. Pa ne po tisti, ki te ob stavbah, kjer je bila v rimskih časih emonska arena, pelje od Petit Caféja mimo Ježa proti Semaforju. Menim tisto Rimsko cesto, po kateri mora, če je pripotoval iz katerega izmed obeh Magellanovih oblakov ali iz Andromede.

Če hoče priti med angleško govoreče, mora priti po *Milky Way*. Če se je name nil med Švede, je prava pot *Vintergatan*, Zimska ulica. Med nekatera druga ljudstva pa se sploh ne pride, marveč se pripluje. Na Kitajsko je treba pripluti po Srebrni reki. V starodavno deželo Akad se je prišlo po Reki pastirjeve kočice ali po Reki nebeške gospe, med Inke v gorskih dolinah med andskimi vrhovi pa kar po Reki, *Mayu*. A to ni še nič! Med nekatera baltska, uralska in turška ljudstva je bilo treba prileteti po Ptičji poti. H kojsanskemu ljudstvu !Kung v Bocvani pa se je treba prebiti po Hrbtenici neba, *!gu!ko!kemi*.

Bi mu Slovenci potem prav pokazali pot domov na jasnem nočnem nebu? Se ne bi zmotili, ko pa nadomeščamo lastno ime Rimska cesta z ortoevropsko Mlečno cesto? Ortoevropsko, saj so tudi Francozi ali Italijani prevzeli za skupno domovino prebivalcev planetov okoli Sonca, Sirija, Betelgeuze in še tisočev drugih zvezd latinsko ime **Via Lactea**?

Kaj pa, če je ime Rimska cesta izraz provincializma? Slovenca pripelje k papežu, namesto da bi ga – kakor večino Evropejcev – pripeljala tja, kjer se cedita med in mleko, v Indijo Koromandijo?

Rimljani so ime za našo galaksijo prevzeli od Grkov (*Γαλαξίας*), in sicer iz mita, da je nastala, ko je Hera dojila Herakla in se je razlilo mleko, ko jo je ugriznil – zgodbo navaja Diodor v Cezarjevem času in zna biti relativno pozen literarni konstrukt. Če neizmerne količine mleka prej sugerirajo svetlo reko kakor cesto, pa ne gre pozabiti, da so v grško-rimski antiki v njej vendarle prepoznavali tudi pot: po njej so se napotile duše umrlih od tam, kjer seka zodiak v Dvojčkih in so vstopile skozi vrata bogov v ozvezdju Lokostrelca. So plule? Plavale? Lebdele?

JOŽE VOGRINC

GLOBALNO

Je v času globalne anestezije še mogoče delovati lokalno, še misliti globalno?

Globalno namreč ni več, kar je bilo nekoč. Začnimo tokrat doma in pri banalnih zadevah, pri komerciali. V komerciali "globalno" ni nič kaj glorioznega ali glamuroznega, ampak le sinonim za *pavšalno*. Global – je trdil Franc Verbinc pred 40 leti in se skliceval predvsem na francosko rabo – je najprej zaokrožena celota, zaokrožen znesek. Ne glede na to, ali pokukamo v slovenski, francoski, italijanski ali nemški slovar, povsod velja, da bolj ko gremo v preteklost, šibkejša je povezava globalnega z zemeljsko oblo. V latinščini je *globus* kroglja, žoga, okroglo telo na sploh. Čeprav v novoveških vernakularjih prej ali slej začne označevati tudi Zemljo, pa to ne velja za izpeljani pridevnik *globalen*, ki je vse do nedavnega predvsem pomenil "celoten" oziroma "splošen".

Do močnejših pomenskih premikov je lahko prišlo šele, ko so sateliti v tirnici okoli Zemlje naš planet velikokrat pofotografirali in nam nazorno predočili, da je ta sfera, ta geoid, kakor mu rečejo zemljepisci, celota vsega, kar Zemljani sploh imamo. V angleščini tako v začetku 80. letih Webster še navaja četvero pomenov za *global* takole: *spherical; globe-shaped; pertaining to the earth; worldwide*. Cobuild (1987) obrne vrstni red: *concerning or including the whole world* in šele potem *involving or relating to all the parts or aspects of a situation*. Kaj pa pri nas? SSKJ I (1970) pojasnjuje "globalen" kot "1. celoten, skupen; 2. približno podan, okviren, splošen; 3. nanašajoč se na vso zemljo, ves svet". Navaja že zvezo *globalna televizija* in kot sociološko rabo *globalna družba*, ki je zanj "bolj ali manj razlikujoča se politična, gospodarska in kulturna celota človeštva, zlasti v okviru državne tvorbe" (699a).

Pogled iz vesolja pa nam zagotavljajo sateliti kot vizualno retorično pomagalo, da hitreje požremo evangelij *globalizacije*, ki ga v Božjem imenu in z Bogom na bankovcih ob jerihonskih trombah svojih medijev po vsem svetu razširjajo trume oboroženih angelov demokracije. V slovarjih izpred 20 letih pridevnik *globalen* tako še ne oznanja *globalizacije*. Francoski Petit Robert je zadovoljen s tem, da je globalno tisto, *qui s'applique à un ensemble, qui est pris en bloc* (kar se nanaša na celoto, kar je v enem kosu); Garzanti isto zagotavlja Italijanom: *si dice di cosa presa in blocco, considerata nella sua totalità*; Salamanca uči še 1996: *global = que se analiza o e estudia sin dividirlo en partes* (globalno je tisto, kar analiziramo ali raziskujemo, ne da bi to razdelili na kose).

Ko prevajamo iz slovenščine ali v slovenščino, pa je treba delovati lokalno in upoštevati, da je raba pridevnika "globalen" večinoma precej manj podlegla glo-

balizaciji, kakor pa bi bil marsikdo pripravljen verjeti. Nasploh "globalen" večinoma pomeni prej "splošen", "celovit" ali "vsezajemajoč" kakor pa "svetoven". Francozi rečejo globalizaciji *mondialisation* in uporabljajo za "svetoven" besedo *mondial*, zato je *global* ohranil prejšnji pomen. Pogled na Google v italijanščini in španščini pa pokaže, da sta *globalizzazione* in *globalización* približno dvajsetkrat pogosteje omenjeni kakor *mondializzazione* in *mundialización*. No, po tem merilu tudi na spletnih straneh v francoščini *mondialisation* le še za malenkost vodi pred *globalisation*. Globalizacija je tudi to, da mondializacija popušča.

NARAVNA ZGODOVINA

So pojmovni fantomi – vsaj tokrat – naravni? Ali so vsaj plodovi naravoslovja ali kar naturalizma? Po primerek stopimo v muzej. Naključni prevajalec častitljivi stavbni kompleks ob londonski *Kensington Road* mirno razglasi za *Britanski muzej naravne zgodovine*. Zdi se, da je stvar jasna; v izvorniku je *British Museum of Natural History*. Pa tudi v ZDA imajo nekaj podobnega, *American Museum of Natural History*, in tudi tega je naključna prevajalka poslovenila v "Ameriški muzej naravne zgodovine". Kaj je s takim prevodom dobljeno in kaj zgubljeno?

Dobljena je napaka. Kaj naj bi bila "naravna zgodovina", zgodovina narave ali morda zgodovina, ki ni umetna? Zgubljena je vsebina: **naravoslovje**. V obeh primerih gre za naravoslovni muzej ali muzej naravoslovja.

Kleč je torej kratko malo v tem, da se naravoslovju angleško pravi *natural history*. Kako to? Sokrivi so že Grki in Rimljani. Angleži so samo prevzeli staro rabo. Navsezadnje so tudi v slovenščini sledi tega, da zgodovina ni le preteklo dogajanje in veda o njem, ampak v *zgodbi* in v *storiji* (Milčinski je zapisal še *historija*!) še odzvanja, da gre lahko le za pripoved, poročilo o nekem dogajanju. A to je že krn splošne grške rabe, kjer je bila 'ιστόρια poročanje oziroma pripovedovanje o nečem, kar govorec zanesljivo ve in je po možnosti videl ali doživel sam; na to se je vezala širša raba: raziskovanje in spraševanje; na tak način pridobljeno znanje; vsebina take vednosti. Skupaj z grško kulturo so Rimljani prevzeli in aplicirali tudi rabo koncepta *historia*.

Če že po vsej sili hočete za krivca osebo, naprtimo reč Pliniju starejšemu; tistemu Gaju Pliniju, ki ga je sredi naravoslovne strasti usodno zajel izbruh Vezuva l. 79 A. D. Njegovo daleč najbolje ohranjeno delo, enciklopedična kompilacija najraznovrstnejše vednosti (od mineralogije do ljudskega zdravilstva, od geografskih podatkov do paberkov o umetnostih) iz številnih zgodnejših virov, je nam-

JOŽE VOGRINC

reč dobilo ime *Naturalis historia*. Ko so bili v Evropi pismeni le še tisti, ki so se učili mrtve latinščine, je v njihovih očeh ohranjeno Plinijevo delo postalo sinonim raziskovalnega zanimanja za naravne pojave vseh vrst.

Ljudem, ki so se s tem ukvarjali – to pa je bilo v Veliki Britaniji v 17. in 18. stoletju zelo priljubljeno početje amaterjev in profesionalcev, katerih interes ni bil omejen na eno samo vedo, ampak je bil povezan z vsestransko radovednostjo in veseljem do eksperimentiranja, potovanja in zbiranja –, so rekli *naturalists*. V obeh izrazih, “naturalist” in “naravna zgodovina”, torej ni skrepenela le selitev pomena, marveč je živ sopomen, ki naravoslovje in naravoslovce povezuje z življenjsko naravnostjo k radovednosti in raziskovanju – v nasprotju s tehničnimi, predmetnimi oznakami disciplin in ekspertov, kakršni sta npr. “biolog” ali “biologija”. Zato ni potrebe, da bi si v angleškem besedilu pod naturalistom predstavljali nekoga, ki posnema Zolaja. Kaj šele, da bi ga zamenjali z naturistom in mu pripisovali, da se na Jadranu sonči zgoraj in spodaj brez!

EVOLUCIJA

Ali gre pri spreminjanju vsebine in obsega pojmov skozi čas morda za evolucijo? Vprašanje je zgolj retorično. Vpeljuje še en pojmovni fantom, nastal ob asistenci naravoslovja.

Ni namreč tako redko, da prevajalci ne glede na to, ali gre za konceptualno rabo pojma ali ne, *evolution* v angleščini (ali ustrezne tujke v romanskih jezikih) vse pogosteje slovenijo kot *evolucijo*, ne pa kot *razvoj*, kar bi bilo pogosto ustreznejše. To seveda počnejo, ker v slovenščini obstaja označevalec “evolucija” in ga (tako vsaj mislijo) kar **prepoznajo** v *evolution*.

Prepoznavna pa je pogosto napačna, tako kot pri “naravni zgodovini”. Ko beseda prestopi iz enega idioma v drugega, se njen pomen praviloma vsaj malce zamakne, če se že ne spremeni povsem. Vsekakor dovolj za kakšen *faux pas*.

Težko je reči, ali gre več zaslug za zmedo v tem primeru pripisovati Charlesu Darwinu ali njegovemu sodobniku in sodržavljanu Herbertu Spencerju. Vsekakor pa je družna zasluga tistih, ki so popularizirali njune ideje konec 19. in v 20. stoletju.

Da klobčič malce odmotamo, se vprašajmo: “Kaj je Darwin resnično rekel?” Predvsem svoje teorije o nastanku bioloških vrst nikoli ni imenoval “teorija evolucije”. Tak vzdevek se je je prijel šele v 20. stoletju, ko so novodarvinistični biologi, predvsem genetiki, za nazaj tako poimenovali Darwinovo teorijo in s tem

posredno dosegli, da je vsaj v kontekstu biologije pojem evolucije dobil specialen pomen, ki je **drugačen** od ustaljenega pomena glagola *evolvo* in samostalnika *evolutio* v latinščini ter njunih izpeljank v novoveških evropskih jezikih.

Darwin je res dokazal, da si ni treba umišljati, kako je čudovita prilagojenost vsake vrste njenemu posebnemu življenjskemu okolju neposredni rezultat Stvarnikove kreativne domiselnosti in kako so oblike organizmov že od nekdanj prav take, kakršne so bile v trenutku stvarjenja. Dokazal je, da sta podmeni o boju za preživetje med primerki vrste, ki se med seboj neznatno gensko razlikujejo, in o dedovanju komparativnih prednosti, zaradi katerih so se eni primerki ohranili in reproducirali, drugi pa ne, ob dovoljšni globini biološkega in geološkega časa dovolj močni hipotezi za pojasnitev, po kateri je prilagojenost vrst rezultat dolgega naravnega razvoja – sorazvoja neživega in živega okolja in interakcij v njem, z naraščajočo kompleksnostjo živega sveta in vrst kot rezultatom takega razvoja. Darwin je govoril o izvoru (*origin*) vrst in o naravni izbiri (*natural selection*) kot njenem gibalni, načelo takega razvoja pa je opisal kot *descent with modification*, dedovanje lastnosti, ki so zaradi mutacij pri vsakem rodu živih bitij malce drugačne kakor pri prejšnjem.

Razumevanje Darwinove teorije je bistveno povezano s tem, kaj si predstavljamo pod “razvoj”. Ta slovenska beseda je čisto dober sinonim za *evolution* v tradicionalnem, nedarvinističnem pomenu. Latinski glagol *evolvo* pomeni, da nekaj, kar je bilo zavito, odvijemo oziroma razvijemo, kakor se razvije list ali cvet iz popka. Oboje je v popku že nekako skrito oziroma vsebovano, v cvetu oziroma listu pa se pokaže v svoji dopolnjeni obliki. Skratka, predstava o razvoju je teleološka in formalistična: predstavljamo si ga, da ima smer ali težnjo in da sploh poteka “zato, da” bi se nekaj nerazvitega dopolnilo v nekakšni končni stopnji, ki je smoter celotnega procesa; predstavljamo si tudi, da se spreminja samo “obleka” pojava, bistvo pa ostaja isto, sebi enako. Bistvo Darwinove teorije je kajpak, da se zaradi dedovanja spremenjenih lastnosti, ki bolje ustrezajo spremenjenim življenjskim razmeram, vrste nenehno, a nezaznavno spreminjajo v nekaj povsem novega in neznanega, enako pa zato velja za živi svet v celoti (in tudi za planet sam in njegove nežive sestavine, kakor je popularno pojasnil Lovelock). To, čemur novodarvinisti – in z njimi sodobna znanost – rečejo evolucija, torej po Darwinu nima cilja in nikamor ne teži, ampak je v vsakem trenutku samo rezultanta sil, ki v okolju delujejo ena na drugo. Življenje, kakršno je, je resda rezultat dejanskega, enkratnega predhodnega razvoja, a v vsakem trenutku so prisile, ki delujejo na živeča bitja, enakega značaja kakor v trenutkih prej ali kasneje.

JOŽE VOGRINC

Kar nekaj Darwinovih privrženec je v resnici sledilo Spencerjevemu *evolucionizmu*. Ta nauk pa vsebuje piščevo filozofsko prepričanje, da se neživi svet, živi svet, človek in družba homologno, po enakih načelih, razvijajo v smeri vse večje kompleksnosti in diferenciacije. Kljub nesporni zaslugi, da je usmerila pozornost družboslovcev in naravoslovcev na dejanske (četudi delne) procese diferenciacije in naraščajoče kompleksnosti, pa je Spencerjeva doktrina teleološka in je bila kot celota vseskozi neuporabna. V viktorijanski dobi je bila izjemno popularna. Tiste njene prvine, zaradi katerih je bila popularna, so v ideoloških predstavah sodobnega sveta še vedno nadvse žive. Razvoj si predstavljamo v skladu z vulgarno ekonomiko: kot kvantitativno rast in kot reprodukcijo življenjskih oblik, kjer se različni rodovi med seboj prepoznavajo kot različni letniki ali različni modeli produktov, kjer posodobljene različice nadomeščajo zastarele.

Zakaj, predvsem pa kdaj, je torej napačno prevajati *evolution* kot “evolucija”? V angleščini in še kje *evolution* pomeni tisto, čemur so slovensko rekli razvoj. Besede evolucija v slovenščini pač ni bilo in je niso pogrešali. V slovenščino je vstopila kot tujka v kontekstu dveh vrst ideoloških bojev: 1. okrog darvinizma, kjer je šlo za to, kako razumeti evolucijo živega sveta in organizmov skozi čas, in 2. okrog evolucionizma, se pravi družbenih in političnih bojev glede tega, kako razumeti **družbeni** razvoj: kot pretežno enakomerno “evolucijo” ali skozi “revolucije”. Skratka, slovenščina dovoljuje evolucijo samo v specialnih primerih, ko gre za teorijo o razvoju vrst. Na sploh ima rajši razvoj.

JOŽE VOGRINC¹

¹ Dr. Jože Vogrinc je docent in koordinator programa medijski študiji na *Institutum Studiorum Humanitatis*, Fakulteti za podiplomski humanistični študij v Ljubljani. Zaposlen je na Oddelku za sociologijo na ljubljanski Filozofski fakulteti. E-naslov: joze.vogrinc@guest.arnes.si.

